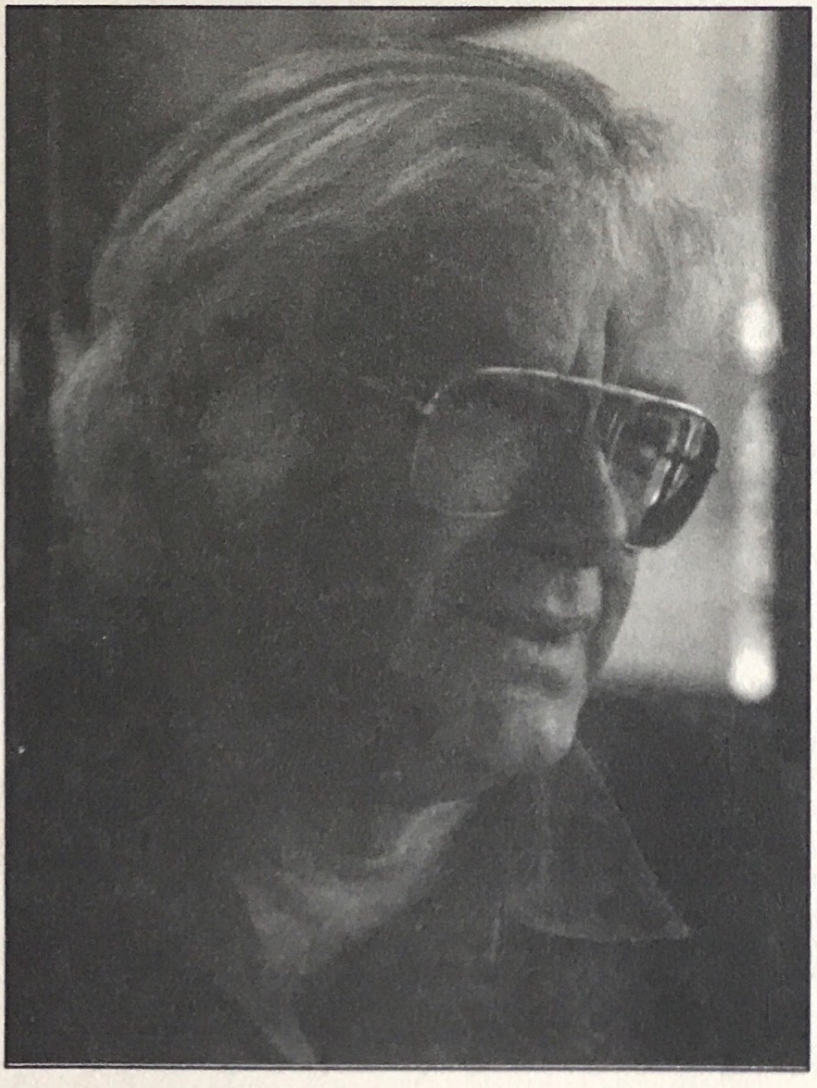
Ezelden Beri Her "Yenilik" Bir "Zorunluluk"tur

Fırat Caner
Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü

Attilâ İlhan, "Tanzimat'tan Beri Her 'Yenilik' Bir 'Taklit'tir" adlı yazısında, Tanzimat sonrası Osmanlı'da ve Türkiye'de yeniliklerin ortaya çıkışını emperyalist sistemin işleyişi ile ilişkilendiriyor. İlişkilendirmeyi yaparken, neden Tanzimat'tan beri her yeniliğin taklit olduğunu ortaya koymaya çalışıyor. Emperyalist sistemin görece zayıf ülkeler üzerindeki etkisinin temelini 'Ahtapotun Kolları' adlı yazısında açıklıyor: Amacı ülkedeki hammaddeleri ucuza satın alıp, pahalıya satmak olan emperyalist ülkeler, görece zayıf olan ülkelerin kültürüne sahip kişilerini aracı olarak kullanmayı gereksinir. Bu kişiler, görece zayıf olan ülkelerin aydınlarıdır. Aydınlar, emperyalist ülkenin çıkarları için gerekli olan ayak işlerini, onların yerine yaparlar; çünkü bu kişilerin çıkarları, emperyalist sistemin sömürüsünün sürmesine bağlıdır (198).

Attilâ İlhan'ın altını çizdiği gibi, misyonerler ve Hıristiyan okulları, gittikleri her ülkede, bağlı bulundukları emperyalist ülkenin çıkarlarına uygun yeni nesiller yetiştirirler. Hıristiyan okullarında yetişen bireyler, yurttaşı oldukları ülkenin değil, eğitim sisteminden geçtikleri emperyalist ülkenin değerlerini öğrenirler. Dolayısıyla da, o değer ölçütleri çerçevesinde düşünür ve yaşarlar. Emperyalist ülkelerin gelecekteki işlerinde kullanacağı bireyler, bu bireylerdir ('Ahtapotun Kolları' 199). Bu sayede emperyalist ülke zor kullanmadan, kültürel ve ekonomik sömürgeler edinir. Bu sömürgelerde, yani görece zayıf ülkelerde yaşayanlar için Batı kültürü ve sanatı 'yeni', geleneksel kültür ve sanatları 'eski'dir (200).

Attilâ İlhan "Tanzimat'tan Beri Her 'Yeni'lik Bir Taklit'tir" adlı yazısında, "Ahtapotun Kolları"nda başladığı emperyalizm-yenilik ilişkilendirmesine devam ediyor:

> **Tanzimatçılık, meşrutiyetçilik, bir yandan köhnemiş, katılaşmış, kendini yenileme yeteneğini yitirmiş Osmanlı toplumunu düzeltmeyi amaçlamaktadır; bu yanıyla iyi niyetli ve ilericidir ama, bir yandan yabancı kültürlerin yetiştirmesi kişilerce savunulduğundan, ülkenin aydınlarıyla halkının arasını açan, bir yabancılaşmanın başlangıcını işaret etmektedir. (201-202)**

Alıntıdaki "kendi kendini yenileme yeteneğini yitirmiş **Osmanlı** toplumu" ifadesi üzerinde düşünmek gerekiyor. Geleneksel toplumlarda, "kendini yenilemek" kavramının varlık derecesi tartışılması gereken bir konudur. İlkel toplumlar, belki de daha önce üretilmiş olan bir yeniyi, kendileri için yeniden üretmek zorundaydılar. İlkellik sonrası toplumlarda ise yeniliğin edinimi savaş yoluyla oluyordu. Geleneksel toplum yapısının gereği ise yeni olanı üretmek değil, var olanı korumaktır. Geleneksel sistemler, kendilerini yenilemek için değil, elemanlarını olduğu gibi korumak istenci üzerinde işledikleri için ve Osmanlı, var olanı koruma alışkanlığı bakımından geleneksel bir yapıya sahip olduğu için, kendini yenileme yeteneğini kaybetmesinden söz edilmemesi gerekir.

İlhan'ın, Tanzimat'ın ülkenin aydınları ile halkının arasını açıp, bu anlamda bir yabancılaşmanın başlangıcı olduğuna ilişkin iddiası çok yönlü bir değerlendirme ile ele alınabilir. Öncelikle, "Tanzimat öncesi Osmanlı aydınları halktan kopuk değiller miydi?" sorusunun yanıtı önem taşıyor. Divan şiirinin halktan kopuk olup olmadığı tartışmalarının düğümlendiği noktalarda, bu tartışma da düğümlenip kalacaktır. Yoğunlukla kabul gören görüş, aydınların halktan kopuk olduğudur. Tanzimat öncesi aydınının kullandığı dil bile, halkın kullandığı dil değildir. Dilde gerçek anlamda bir sadeleşme sürecinin başlaması Tanzimat'tan sonraki tarihlerde olmuştur. Halkın dilini kullanmayan bir aydın grubunun halkla arası zaten açıktır ve söz edilen yabancılık Tanzimat öncesinde de vardır[1].

Emperyalizmin Türk modernleşmesindeki etkisi, Attilâ İlhan'ın belirttiği gibi büyüktür. Ancak, emperyalist sistemin kollarının Osmanlı'ya girişi tek taraflı bir projenin sonucu değildi. Batı ülkelerinin Osmanlı üzerinde projeleri olduğu gibi, Osmanlı'nın da projeleri vardı. Devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri, askeri, ekonomik ve teknolojik olarak diğer devletlerle bir denklik kurabilmelerine bağlıydı. Hele Osmanlı gibi etrafındaki ülkelerin hemen hepsinin üzerinde projeler hazırladığı bir devlet için bu çok açık bir gerçekti. Sanayi devriminden sonra Batı ülkeleri ekonomik ve teknolojik olarak hızlı bir gelişim süreci içine girdiler. Kendini yenileme yeteneğinden yoksun olan Osmanlı, Batının gerisinde kaldı. Uzun bir süre denkleşmenin gereklerini yerine getirmemekte direnmesinin bir sonucu olarak, geç gelen kurtulma çabalarına karşın yok oldu. Türkiye Cumhuruyeti, bu denkleşmenin gerekliliğinin bilinci ile kuruldu ve Osmanlı zamanında başlamış olan çalışmaların artan bir ivme ile sürdürülmesi sonucu yaşamını sürdürdü. Denkleşmenin sağlanamaması sömürgeleşmeyi beraberinde getirirdi.

Kapitalizmin özünde "Büyük balık küçük balığı yer" düşüncesi vardır. Kapitalizm yayıldıkça, ekonomik gücü diğerlerinden çok olan ülkeler, geri kalan ülkelerin olanaklarını kendi çıkarları için kullanır hale geldiler. Üretim-tüketim dengeleri bütünüyle değişti. Güçlü ülkeler, daha kaliteli malı, daha ucuza üretebilme yetenek ve teknolojisine sahiplerdi. Geri kalan ülkelerde ucuza hammadde ve işgücüyle ürettikleri malları, o ülkelere geri satıyorlardı. Bu alışveriş, geri kalmış ülkelerin halkları için de bir anlamda kazançlıydı. Çünkü, kendi olanaklarıyla aynı malı ürettiklerinde, maliyet, dolayısıyla da fiyat daha yüksek oluyordu. Bireylerin, geçimlerini sağlayabilmeleri için yabancı malı tüketmeleri daha avantajlı idi.

Siyasi platformdaki ekonomik yaklaşım, toplumdakinden farklı idi. Toplum, bireyler halinde kendi geçimi için daha ucuz olan malı istiyordu. Devlet ise aynı üretim olanaklarına sahip olmadığından, yani denkleşme sürecine çok geç girmiş olduğundan, yabancı malın ülkeye girişini yasaklayamazdı; çünkü bu kaçakçılığı artırırdı. Toplumun ucuz olana erişmesini engellemek mümkün olamazdı. Kapitülasyonların tanınma nedenleri de bu konuda etkili oldu. Zayıflayan İmparatorluk, Rusya'ya karşı Batı'nın desteğini gereksiniyordu. Bu nedenle de gümrük vergilerini düşürdü. Sonuç olarak, Batı ülkelerinin Osmanlı topraklarındaki ticaret akımlarının işleyişi hızlandı.

Bu sırada, kapitalizm Batı'da kendi kültürü yaratmıştı. Tüketim toplumunun oluşmasıyla birlikte, edebiyat da roman gibi yeni türler üretti. Varolan türler de dönüşüme uğradılar. Eğitimli ve eğitimsiz sınıflar, kendi ara sınıflarını yarattılar. Az eğitimli ve orta eğitimli sınıfların ortaya çıkışı, farklı sınıfların anlayabileceği ve tüketebileceği yazın türlerinin oluşmasına neden oldu. Az ve orta eğitimli sınıflar sayısal çoğunluğa ulaştıkça, bu sınıflara seslenen yazınların arz ve talebi arttı. Batı kültürü artık kapitalist kültürdü. Bir sonraki edebi kanonun belirleyici ölçütü kapitalizm olacaktı.

Osmanlı toplumu, kapitalizmin içine sızmasıyla birlikte, Batı'nın sadece mallarını değil, kültürünü de edinen bir toplum oldu. Bu, sıradan bir durumdur; nitekim, güç ve zenginliği üreten kültür, bir ülkeye ürettiği mallarla birlikte girer. Çünkü tüketim biçimleri, kültürel gereksinimleri de biçimlendirir. Siyasi platformda gerçekleşen olaylar da bu kültürel edinimi kolaylaştırıyordu. Devlet de denkleşme politikası içinde Batı kültürüne sahip bireylerin yetiştirilmesi çabası içindeydi. Kısacası Batılılaşma, siyasi ve toplumsal platformlarda, farklı nedenlerle, ama paralel olarak ilerliyordu.

Osmanlı'nın değişim süreci ve hızı konusunda emperyalizm ve kapitalizmin işleyişleri gerçekten önemli etmenlerdi. Ancak Osmanlı'yı, Attilâ İlhan'ın iddia ettiği gibi taklite götüren Hıristiyan okullarında yetişmiş aydınlar değildi. Taklit tarihsel bir zorunluluktu. Japonya, teknolojik gelişim sürecini Alman ve Amerikan mallarını birebir taklit ederek başlatmıştı. Aynı kalitede ve aynı dizayndaki mallar daha ucuza üretiliyor ve pazara daha düşük fiyatla sürülüyordu. Sürümden kazanan Japonya, kazancını yatırıma dönüştürüyordu. Japonya'nın sanayisine devrettiği sermayenin büyük bir bölümü tarımdan geli-

yordu. Varolan topraklarındaki tarım üretimini öyle verimli hale getirdiler ki, kazançları ile sanayilerini destekleyebildiler. Bunlar olurken, Japonya kişi başına düşen milli gelir bakımından Amerika'dan hemen sonra gelen ülke haline gelmesine karşın, 1980'li yılların başlarında Japon halkı hâlâ Türk halkına yakın bir ücret ortalamasına sahipti. Kazanılanlar sanayi ile birlikte eğitime yatırılıyordu. Japon gelişimini sağlayan toplumsal kültürün ta kendisiydi. Görevini gereği gibi yapamayan insanları intihara sürükleyen Japon kültürü ve gelenekleri hızlı ve sürekli gelişim için çok uygundu.

Avrupa toplumları yaşadıkları toprakların koşulları nedeniyle, sürekli olarak doğayla savaşmak zorunda kalmışlardı. Özellikle kuzey ülkeleri için okyanus başedilmesi güç bir canavar gibiydi. Venedikliler denizci olmak zorundaydılar, çünkü şehirlerinin büyük bölümü sular altındaydı. Kısacası, Batı toplumları hayatta kalabilmek için sürekli çalışmak zorundaydılar. Sahip oldukları en önemli kültür, çalışma kültürüydü. Doğal koşulların dışında Avrupa, bir ortaçağ süreci geçirmişti. Bir yandan Osmanlı'da hiçbir zaman yaşanmayacak derecede din baskısına maruz kalmışlardı, bir yandan da derebeylerinin sonsuz sömürüsüne. Üzerinde yaşadıkları topraktan verim almaları doğal koşulları nedeni ile zaten güçtü, bir de siyasi ve dini baskılarla karşı karşıya olmaları onları patlama noktasına getirdi.

Haçlı Seferleri'nden sonra Avrupa, pek çok bakımdan Doğu'dan beslenmişti. Seferler sırasında zenginlik, bilim ve kültürle karşılaşılmıştı. Kiliseye Doğu'dan birçok kitap getirildi ve bu kitaplar çevirildi. Taklit, gelişim sürecinin başlangıcı için bir bakıma zorunlu bir yöntemdir, ancak Avrupa'nın Doğu'dan beslenişi, Roma'nın Antik Yunan medeniyetini taklit etmesinden farklıydı. Öncelikle, Avrupa'da derebeylikler halinde yaşayan topluluklar yaşamlarını sürdürebilmek için bilgiyi faydaya dönüştürmeye mecburdular. Zorunlulukları dışında, Hıristiyanlık dininin kilise tarafından kabul edilmiş dört kitabı vardı. Dinleri bu bakımdan şüphe etmeye, düşünmeye ve bir anlamda da bilim yapmaya uygun bir yapının temellerini attı.

Türkler Orta Anadolu'ya Orta Asya'dan gelmişlerdi. Anadolu'nun verimli toprakları vardı. Türkler'in yenilik edinme yolları savaştı. Ayrıca, geldikleri coğrafya itibarıyla deniz kültüründen tamamen yoksundular. İnandıkları din tek ve mutlak bir kaynağa dayanıyordu. Türkler'in toplumsal kültürünü belirleyen en önemli etmenler bunlardı. Halk, verimli topraklarda yaşadığı için kendini bir şekilde doyurabiliyordu. Doğa ile savaşmak zorunluluğu yoktu. Ayrıca, İslamiyet'in bir tek kitabı vardı ve bu kitap mutlak ilimdi. Gereken bilgilerin hepsi zaten Kuran da vardı, başka şeyleri araştırmak gerekmiyordu. Türkler'in denizle savaşmak zorunda kalmayışı ve Orta Asya'dan gelmeleri sonucu denizi sevmemeleri denizciliğin gelişmemesine neden oldu. En büyük devlet Osmanlı İmparatorluğu idi, İslamiyet mutlak din ve Kuran da mutlak bilgi idi. Bunların dışında Osmanlı, ortaçağ gibi bir süreç de yaşamamıştı. Dolayısıyla, Osmanlı'nın hiçbir şeye ihtiyacı yoktu. Türk kültüründe bir şeyleri kazanma yolunun savaş olması da önemli bir etmendir. Çalışma kültürü çok gelişkin olmayan bir toplum, yaşamını sürdürebilmek için savaşmak dışında bir şey gereksinmeyince, çalışma kültürü çok gelişmemiş olarak kaldı.

Osmanlı savaşlarda yenilmeye başlayıp, kendi güçsüzlüğünün farkına vardığında, yüzünü güçlü olan Batıya döndü. Doğal olarak gelişim sürecine o da taklitle başlayacaktı. Edebiyat, bir ülkenin bütün değerleri ile birlikte yükselir. Türkler, tarihsel kültürleri nedeniyle taklitle başlayan yeni edebiyatlarını taklitle sürdürdüler[2]. Hazır olana konma isteği ve kolaycılık ekonomik ve kültürel gelişimi engelliyordu. Yazarlık yapan bir bireyin geçirdiği süreçler, durumu daha anlaşılır kılabilir: Yazar adayı, işe başka yazarların yazdıklarını taklit ederek başlar. Sonrasında, ne kadar çok pratik yapar ve edebiyat üzerinde ne kadar çok düşünürse, kendi yazınını yaratma şansı o kadar çok olur. Kısacası, kendine ait olanı başkalarının yaratılarından yola çıkıp, kendine ait olanı yaratmak için çalışmak ve düşünmek gerekir. Türk aydınının eksiği halktan kopuk oluşundan çok, tembel oluşuydu[3].

Kaynaklar

İlhan, Attilâ. "Ahtapotun Kolları". Hangi Edebiyat. 197-200.

İlhan, Attilâ. "Tanzimat'tan Beri Her 'Yenilik Bir 'Taklit'tir". Hangi Edebiyat. 201-204.

İlhan, Attilâ. Hangi Edebiyat. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.

[1] "Aydın" sıfatının yakıştırıldığı grupların değiştiği de göz önüne alınmalıdır.

[2] Bu iddiayı haksız çıkartabilecek yazar örnekleri bulunabilir. Burada genelleme yapılıyor.

[3] Bu yazıyı şu sözle bitirmeyi isterdim: "Çünkü köyden gelecek bir bulgur nasıl olsa vardır."

